

BEKLENEN
KURTARICI
İNANCI

KURAMER

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları

KURAMER Yayınları: 16

İlmî Toplantılar Serisi: 5

BEKLENEN KURTARICI İNANCI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz

İmlâ ve Transkripsiyon

Aliye Uzunlar

Yayın Koordinatörü

M. Turan Çalışkan

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Furkan Selçuk Ertargin

Basım ve Cild: Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul

Tel: 0212 446 88 46 mail: stepajans@stepajans.com

Sertifika No: 12266

Birinci Basım: İstanbul, Şubat 2017

ISBN 978-605-9437-08-0

© Her hakkı mahfuzdur.

Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

KURAMER

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Kur'an Araştırmaları Merkezi

Kısıklı Cad. Haluk Türksoy Sok. No:4 Kat: 2 34662 Üsküdar/İstanbul

Tel: 0216 474 08 60 / 1910 www.kuramer.org

Prof. Dr. Ahmet Yücel
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Mehdî Hadislerinin Temel Hadis Kaynaklarındaki Anlamı

Çok teşekkür ediyorum sayın Başkan. Çok değerli hocalarım, sevgili öğrenciler, değerli misafirler. Hepinizi saygıyla selamlayarak başlamak istiyorum.

“Beklenen kurtarıcı” ile “hadis” kavramları birlikte zikredildiğinde konunun merkezini temel hadis kaynaklarındaki mehdî hadisleri teşkil etmektedir. Zira temel hadis kaynaklarında zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracak olan kişi mehdî olarak isimlendirilmektedir. Kaynaklarımızda açıkça Mehdî’den bahseden ve Mehdî’den söz ettiği şeklinde yorumlanan birçok rivâyet bulunmaktadır. Süyûtî’nin (ö. 911/1505) tespitine göre hadis kaynaklarında konuyla ilgili merfû, mevkuf ve maktû olarak toplam 257 rivâyet yer almaktadır. Şîî hadis kaynaklarındaki mehdî hadisleri ise çok daha fazladır. Bu durum, hadis kaynakları dikkate alındığında beklenen kurtarıcı ile mehdî’nin kastedildiğini göstermektedir. Bu sebeple konu aşağıda temel hadis kaynaklarında yer alan mehdî hadisleri çerçevesinde “Mehdî ile ilgili Hadislerin Kaynakları”, “Mehdî ile İlgili Rivâyetlerin Muhtevası”, “Mehdî Hadislerinin Temel Hadis Kaynaklarındaki Anlamı”, “Mehdî ile İlgili Hadislerin Güvenilirliği”, “Mehdî ile İlgili Hadislerin Bilgi Değeri”, “Rivâyetlerin Değerlendirilmesinde Kavram ve Yaklaşımların Belirleyiciliği”, “Görüş ve Rivâyetlerin Değerlendirilmesi” başlıkları altında incelenecektir.

1 . Mehdî ile İlgili Hadislerin Kaynakları

Mehdî ve mehdîlik konusu İslâm düşünce tarihinde birçok müstakil ça-

ışmaya konu olmuştur.¹ Bu çalışmalarda konunun temel bilgilerini ise hadis kaynaklarında yer alan rivâyetler oluşturmuştur. Muhteva ve sıhhat itibarıyla önemli bir farklılık söz konusu olmadığı için burada mehdî ile ilgili rivâyetler temel hadis kaynakları esas alınarak değerlendirilecektir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) *el-Musannef*i, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i, İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *es-Sünen*'i, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *es-Sünen*'i, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Şâbih*'i, Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i mehdî ile ilgili rivâyetlerin bulunduğu temel hadis kaynaklarıdır. Söz konusu eserlerde mehdî ile ilgili merfû-mevkuf rivâyet sayıları² aşağıdaki şekildedir:

Abdürrezzâk b. Hemmâm	<i>el-Musannef</i>	11 rivâyet ³
İbn Ebû Şeybe	<i>el-Musannef</i>	16 rivâyet ⁴
Ahmed b. Hanbel	<i>el-Müsned</i>	12 rivâyet ⁵
İbn Mâce	<i>es-Sünen</i>	7 rivâyet ⁶
Ebû Dâvûd	<i>es-Sünen</i>	13 rivâyet ⁷
Tirmizî	<i>es-Sünen</i>	3 rivâyet ⁸
İbn Hibbân	<i>Es-Şâbih</i>	7 rivâyet ⁹
Hâkim en-Nisâbüri	<i>el-Müstedrek</i>	12 rivâyet ¹⁰

Görüldüğü gibi söz konusu 8 kaynakta mehdî ile ilgili toplam 85 hadis bulunmaktadır. Ancak mehdî ile ilgili rivâyetlerin kaynakları bunlarla sınırlı değildir. Bunların dışında gerek diğer hadis kaynaklarında gerekse tefsir ve İs-

- 1 Mehdi hakkında yapılan müstakil çalışmalar için bk. Süyûtî, *el-'Arfu'l-verdi*, naşirin eki, s. 188-195; Bestevî, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 126-142; Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 65-94, 109-122, 165-200; Yavuz, "Mehdi", *DİA*, XXVIII, 373-374. Mehdi hakkında Şia tarafından yapılan müstakil çalışmalar için bk. Süyûtî, *el-'Arfu'l-verdi*, naşirin eki, s. 196-201.
- 2 Bestevî, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 119-125.
- 3 Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, XI, 371-374.
- 4 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XXI, 286-393 (hadis no. 38793-38805)
- 5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 84, 99, 376, 377, 430, 448; III, 17, 21-22, 28, 36, 37, 52.
- 6 İbn Mâce, "Fiten", 34.
- 7 Ebû Dâvûd, "Mehdi", 1.
- 8 Tirmizî, "Fiten", 52, 53, 79.
- 9 İbn Hibbân, *Şâbih (el-İbsân)*, VIII, 290-292.
- 10 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 463-464, 557-558.

lâm tarihi kaynaklarında da mehdî rivâyetleri yer almaktadır.¹¹ Süyûtî, *el-Hâvî* isimli eserinde Sünni kaynaklarda mehdî rivâyetlerinin kırktan fazla olduğunu söylemekte, *el-'Arfu'l-verdî* adlı kitabında ise başta hadis kaynakları olmak üzere çeşitli kitaplardan derlediği merfû, mevkuf ve maktû olarak toplam 257 rivâyet zikretmektedir.¹² Buna mukabil İsnâaşeriyye Şia'sına ait kaynaklarda çoğu Mehdînin on ikinci imam Muhammed b. Hasan olduğunu iddia eden ve onu Mehdî el-Muntazar diye niteleyen 6000 civarında rivâyet bulunduğu belirtilmektedir.¹³

2. Mehdî ile İlgili Rivâyetlerin Muhtevası

Kaynaklarda zikredilen rivâyetlerde mehdî'nin soyu, ismi, şemâili, kimlik bilgileri, alâmetleri, yapacağı işler, hükmedeceği süre hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.¹⁴

a. Kimliği ve Soyu Hakkında Verilen Bilgiler: Mehdî hadislerinde ismi genellikle Muhammed b. Abdullah⁸, bir rivâyette ise İsâ b. Meryem¹⁵ olarak ifade edilmektedir. Mehdî hadislerinde soyu hakkında ise farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre mehdî, Hz. Muhammed'dendir¹⁶, Fatıma evladındandır¹⁷, Ehl-i Beyt'tendir¹⁸, Hz. Muhammed'in ümmetindedir¹⁹, halifenin oğullarındandır²⁰, Medine ehlinde olup Mekke'ye kaçan bir adamdır.²¹

b. Alâmetleri Hakkında Verilen Bilgiler: İlgili hadislerde Resûlullah'tan sonra Ehl-i Beyt'in sıkıntıya maruz kalıp sürgün edilmesi,²² Mekke ve Medi-

11 Kettânî, *Naẓmu'l-mutenâsir*, s. 238

12 Süyûtî, *el-Hâvî*, II, 213; *el-'Arfu'l-verdî*, s. 47-158.

13 Söz konusu rivâyetlerin bir kısmı için Necmüddin Ca'fer b. Muhammed Askerî'nin *el-Mehdî el-mev'ûd el-muntaẓar* (Beyrut 1977) isimli eserine bakılabilir.

14 Geniş bilgi için bk. Durmuş, *Mehdî Hadislerinin Tedkiki*, s. 28-37.

15 İbn Mâce, "Fiten", 24 (Hadis No: 4039).

16 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4085); Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No: 4282, 4285).

17 Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No: 4284); İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4086).

18 Ahmed b. Hanbel, I, 84; İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4082, 4083); Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No: 4282, 4283); Tirmizî, "Fiten", 52 (Hadis No: 2230, 2231).

19 Ahmed b. Hanbel, III, 21-22, 27, 37; İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4083); Tirmizî, "Fiten", 52 (Hadis No: 2232)

20 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4084).

21 Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No: 4286).

22 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4082).

ne arasında Beydâ mevkiinde bir ordunun yere batırılması,²³ Kâbenin yanında aynı halifenin oğulları olan üç kişinin savaşıması,²⁴ doğu tarafından siyah bayraklıların görülmesi²⁵ mehdînin alâmetleri olarak zikredilmektedir.

c. Hükmedeceği Süre Hakkında Verilen Bilgiler: Mehdî hadislerinde mehdînin hüküm süreceği süre hakkında da farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre mehdî, 7 sene²⁶, 7 veya 9 sene²⁷, 5, 7 veya 9 sene²⁸, 7, 8 veya 9 sene²⁹ hüküm sürecektir. Görüldüğü gibi ilgili hadislerde mehdînin hüküm süreceği süre hakkında da en az 5 en fazla 9 sene olacağına dair bilgiler yer almaktadır.

d. Görevi Hakkında Verilen Bilgiler: Mehdî hadislerinde onun görevi hakkında adâleti sağlamak ve bolluk olmak üzere iki farklı hususa dikkat çekilmektedir. İlgili hadislerde mehdînin yeryüzünü adâletle dolduracağı,³⁰ ümmeti daha önce görmediği bir maddi refaha kavuşturacağı³¹ ve malı eşit şekilde dağıtacağı³² ifade edilmektedir.

Mehdî ile ilgili rivâyetlerde yer alan ana çerçeve ise şöyle özetlenebilir:

Dünyanın ömründen bir gün bile kalsa Allah bu günü uzatıp mutlaka bir mehdî gönderecektir. Hz. Hasan veya Hüseyin'in neslinden gelecek olan bu kurtarıcının adı Muhammed b. Abdullah şeklinde Hz. Peygamber'in adına, babasının adı da onun babasının adına uygun olacak ve zulümle dolu olan dünyayı adaletle dolduracaktır. 5, 7 veya 9 yıl hüküm sürüp bütün Müslümanları hâkimiyeti altına alacak, iktidarı sona erince de kıyamet kopacaktır.

İlgili rivâyetlerde ayrıca Allah'ın halifesi olması hasebiyle ortaya çıktığında emekleyerek bile olsa ona biat edilmesinin gerekliliği, insanların ondan ihsanda bulunmasını isteyecekleri onun da herkese istediklerini bol bol vereceği, kısa sürede bütün dünyayı ıslah edeceği, doğu cihetinden gelen insanların onun

23 Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No:4286).

24 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4084).

25 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4084).

26 Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No:4285, 4286).

27 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4083).

28 Ahmed b. Hanbel, III, 21-22; Tirmizî, "Fiten", 52 (Hadis No: 2232)

29 Ahmed b. Hanbel, III, 27, 37, 52.

30 Ahmed b. Hanbel, III, 27, 37, 52; İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4082, 4086, 4087); Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1 (Hadis No:4282, 4283, 4290).

31 İbn Mâce, "Fiten", 34 (Hadis No: 4083).

32 Ahmed b. Hanbel, III, 37.

hükmüne girecekleri, Mehdînin Hz. İsa'dan başkası olmadığı, Abdülmuttalib oğulları olarak Hz. Peygamber, Hamza, Ali, Hasan, Hüseyin ve Mehdînin cennet ehlinin efendileri oldukları gibi hususlar da zikredilmektedir.³³

3. Mehdî Hadislerinin Temel Hadis Kaynaklarındaki Anlamı

Mehdî ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de sarîh bir âyet veya işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla İslâm düşünce geleneğinde mehdî meselesi temel hadis kaynaklarında yer alan ilgili hadisler sebebiyle tartışılmaktadır. Bu durum mehdî hadislerinin temel hadis kaynaklarında yer almasının anlamını tespit etmeyi gerektirmektedir. Bilindiği üzere mehdî ile "dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adâleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcı" kastedilmektedir.³⁴ "Mehdî hadisleri" şeklinde mutlak olarak zikredildiğinde ise "Mehdî ile ilgili Hz. Peygamber'e nispet edilen hadisler/bilgiler" kastedilmektedir. Zira hadis ilminde mutlak kullanıldığında hadis, "Hz. Peygamber'e nispet edilen hadis/bilgi" anlamına gelmektedir. Araştırma sonucunda Hz. Peygamber'e nispet edilen hadisin/bilginin ona ait olduğu tespit edilirse buna **sahih hadis** veya **hasen hadis**; ona ait olmadığı tespit edilirse **mevzû hadis**; her iki ihtimali taşıyor ve kesin karar verilemiyor ise **zayıf hadis** denilmektedir. Buna göre mutlak olarak "Mehdî hadisleri" denildiğinde Hz. Peygamber'in mehdî hakkında söylediği hadisler değil, "mehdî ile ilgili Hz. Peygamber'e nispet edilen bilgiler" kastedilmektedir.

Mehdî hadislerinin temel hadis kaynaklarında yer almasının anlamını tespit için öncelikle rivâyet döneminde telif edilen söz konusu eserlerin tarihsel süreci hakkında bilgi vermek gerekmektedir. "Temel hadis kaynakları", yaklaşık ilk 5 asırda rivâyet usûlüne uygun olarak telif edilmiş eserlerdir. Burada "rivâyet usulü" ile her hadisi isnadı ve isnadda yer alan her bir râvinin hadisi hocasından hangi yöntemle aldığını ifade eden rivâyet lafızlarını zikrederek

33 İlgili rivâyetleri bir arada görmek için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâbiye*, II, 855-863. İbn Kayyim, *el-Menâru'l-münif*, 141-152; Süyûtî, *el-'Arfu'l-verdî*, s. 47-158; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Ğavli'l-muhtaşar*, s. 22-38, 65-70; Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 143-352; Çınar, *Tarihî ve Günümüzde Mehdîlik*, s. 127-173; Ali Mahmud, *Lâ mehdîyye yuntazar*, s. 39-52. Şii hadis kaynaklarında mehdî ile ilgili rivâyetlerin muhtevası ve mehdî olduğu iddia edilen kişiler hakkında bk. Öz, *İmâmîyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, s. 36-40;

34 Sarıkçıoğlu, "Mehdî", *DİA*, XXVIII, 369.

nakletmek kastedilmektedir. Bu usûl, nakledilen bilginin kaynağına aidiyetini, başka bir ifadeyle sahih olup olmadığını ifade eden değil, bunu tespite imkân veren bir yöntemdir.

Hicrî 2. asırdan itibaren telif edilmeye başlayan hadis kitapları incelendiğinde bazı istisnaları bulunmakla birlikte³⁵ hadis âlimlerinin genel yaklaşımının güvenilir-metrûk ayırımı yapmadan her râviden hadis almak ve sahih-zayıf-mevzû ayırımı yapmadan her hadisi esere kaydetmek şeklinde olduğu görülmektedir. Nitekim hicrî 1. asır âlimlerinden Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) “bana rivâyet edeni değil ancak bir önceki râviyi yalancılıkla itham ettiğim olmaktadır”³⁶ demektedir, hicrî 2. asrın önde gelen hadis âlimlerinden Yezid b. Harun (ö. 206/821) ise zayıf râvilerden hadis yazmasının gerekçesini “önceki âlimleri, hiçbir ayırımı tâbi tutmaksızın (sika-zayıf ayırımı yapmaksızın) herkesten hadis yazarken bulmak” şeklinde açıklamaktadır.³⁷ Kaynakların verdiği bilgiye göre Ebu'l-Âliye (ö. 106/724) ve Hasan el-Basrî (ö. 110/728) râvileri araştırmaya gerek görmemiş³⁸, Mu'temir b. Süleyman (ö. 187/803)³⁹, Bakıyye (ö. 197/812)⁴⁰ gibi âlimler sika-zayıf ayırımı yapmadan rivâyette bulunmuşlardır. Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770)⁴¹ ve Süfyan es-Sevrî'nin (ö. 161/777)⁴² hadis aldıkları râvilerin güvenilir olup olmadıklarına dikkat etmedikleri, hatta Süfyan'ın yalancılardan bile rivâyette bulunduğu bilinmektedir.⁴³ Nitekim Süfyan es-Sevrî “Kelbî'den sakının” diye uyarıda bulunduğu halde kendisi ondan rivâyet etmekteydi. Sebebi sorulduğunda ise “ben onun doğrularını da bilirim”⁴⁴ açıklamasını yapmaktaydı.

35 Kaynaklarda Şu'be b. Haccâc (ö. 160/777), İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) sika olmayan râvilerden rivâyette bulunmayan âlimler olarak zikredilenlerdendir (bk. Yücel, *Hadis İstıblarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 48).

36 Tirmizî, *el-İlelû's-sağır*, s. 46.

37 Râmeihürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 417, 446.

38 Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 36; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 411.

39 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 115.

40 Tirmizî, “Vasâyâ”, 5.

41 Râmeihürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, s. 418.

42 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 115.

43 Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 115. İmâm Şâfi'nin de hicrî ikinci asır hadis âlimlerinin sikalardan rivâyet ettikleri gibi zayıf râvilerden de rivâyette bulduklarına dair açıklaması için bk. Şâfi, *er-Risâle*, s. 377.

44 Tirmizî, *el-İlelû's-sağır*, s. 46.

Rivâyet dönemi hadis âlimlerinin, sahih-zayıf-mevzû ayırımı yapmadan her hadisi esere kaydetmelerinin amacı, bunların hepsiyle amel etmek değil nakledilen her rivâyeti bilmek ve araştırmaktı. Bu anlamda zayıf râvilerin rivâyetlerini öğrenmek ayrıca teşvik edilmekteydi. Evzâî'nin (ö. 157/773), "İlimden kendisiyle amel edileni (sahihi) öğrendiğin gibi, amel edilmeyeni (zayıfı) da öğren"⁴⁵ demesi, Süfyan es-Sevrî'nin, "hadisi din edinmek/amel etmek, araştırmak ve uydurma olduğunu bilmek amaçlarından biriyle alırım"⁴⁶ açıklaması da bu durumu ifade etmektedir. Bu yaklaşım hicrî 3. asırda da devam etmiştir. Nitekim Ebû Avâne Fazl b. Dükeyn (ö. 218/833) ve İbn Maîn (ö. 233/848) gibi bazı hadis âlimleri sahih-zayıf ayırımı yapmadan her rivâyeti yazmayı tavsiye etmişlerdir.⁴⁷ Ancak burada her türlü râviden hadis alan rivâyet dönemi âlimlerinin, hadisleri rivâyet ederken isnad zincirinde yer alan güvenilir-zayıf tüm râviler hakkında talebelerine bilgi verdiklerini de hatırlatmak gerekmektedir. Tirmizî bu uygulamayı, "Önde gelen birçok hadis âlimi zayıf râvilerden rivâyet etmiş ve durumlarını da insanlara/talebelerine açıklamışlardır"⁴⁸ ifadeyle dile getirmiştir. İbn Maîn ve Ebû Hâtim er-Râzî'nin (ö. 277/890) "Yazdığımda ayırt etmeden yaz, rivâyet ettiğinde ise teftiş et"⁴⁹ şeklindeki açıklamaları da aynı durumu belirtmektedir.

İsnadını belirtmek şartıyla hadis eserlerinde her türlü rivâyeti bir arada zikretme geleneği hicrî 3. asırda da bir müddet devam etmişti.⁵⁰ Ancak bu durum hicrî 3. asrın başlarında hadis âlimlerinin çelişkili, zayıf ve uydurma rivâyetleri nakletmeleri sebebiyle eleştirilmelerine sebep olmuştu.⁵¹ Hadis âlimleri bu eleştirilere bir taraftan "ihtilâfî'l-hadîs" başlığıyla kaleme aldıkları eserler-

45 İbn Maîn, *Târîh*, II, 354; Râmeihürmüzî, *el-Mubaddisü'l-fâsil*, s. 419; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 441.

46 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh*, II, 36; Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 193; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 441.

47 Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 187-188.

48 Tirmizî, *el-İlelî's-sağîr*, s. 46.

49 Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 220; Zehebi, *Siyer*, XI, 85.

50 Nitekim hadis râvileri de buna göre *sika*, *zayıf* ve *metrûk* olmak üzere üçlü taksime ayrılmıştı. Genellikle *يكتب حديثه* veya *يحتج به* (hadisi delil olarak kullanılabilir) *sika* râvileri, *يكتب حديثه* veya *يكتب حديثه ولا يحتج به* (hadisi araştırmak amacıyla yazılır fakat delil olarak kullanılmaz) zayıf râvileri, *يكتب حديثه للمعرفة* (*metrûk* olduğunu bilerek hadisi yazılır) *metrûk* râvileri ifade etmek üzere kullanılan şemsiye kavramlar olarak kullanılmaktaydı (bk. Yücel, *Hadis İstılablarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 116-125).

51 İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfâsı*, s. 3.

de diğer taraftan da sadece sahih hadisleri bir araya getiren eserler telif etmek suretiyle cevap vermişlerdi. Dolayısıyla hicrî 3. asırda yaygın olmamakla birlikte sahih hadisler müstakil eserlerde toplanmaya başlanmıştı. İmâm Buhârî ve talebesi İmâm Müslim'in *el-Câmiu's-sabîh* isimli eserleri ise bu genel yaklaşımın istisnası olarak sadece sahih hadisleri toplamayı amaçlamaktaydı. Yukarıda işaret edildiği gibi sözü edilen eserlerin isimlerinde yer alan *el-Câmi* sahîh olmak şartıyla İslâm'ı ilgilendiren her konudaki hadisin kitaplarda bulunacağını ifade etmekteydi. Başka bir ifadeyle bu, İslâm'ı ilgilendiren bir konuda az da olsa sahîh hadis varsa eserlerine alacakları anlamına gelmekteydi. Ancak önde gelen ve eserleri İslâm dünyasında en çok kabul gören İmâm Buhârî ve İmâm Müslim eserlerine Mehdî ile ilgili rivâyetleri almamışlardır. Bu durum söz konusu iki âlime göre sahih hadis bulunmadığı için eserlerinde Mehdî ile ilgili herhangi bir başlık atmadıkları anlamına gelmektedir.

Onlardan sonra sahih hadisleri bir araya getiren ve eserine *es-Sabîh* ismini veren İbn Huzeyme (ö. 311/924) de eserinde Mehdî ile ilgili rivâyetlere yer vermemiştir. Daha sonra ise hadislerin sıhhatini tespitite *mütesâbil* olarak tanınan İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) *el-Müsnedü's-sabîh*'te, Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) de *el-Müstedrek 'ale's-Şâhibayn*'da Mehdî ile ilgili rivâyetlere yer vermişlerdir. Ancak *mütesâbil* olarak tanınmaları sebebiyle bir rivâyetin onların eserlerinde bulunması sahîh olması için yeterli bir ölçü olarak kabul edilemez. Özellikle sıhhatiyle ilgili tartışmaların bulunduğu mehdîye dair rivâyetlerin sadece söz konusu eserlerde bulunmasından hareketle sahih olduklarına hükmedilemez.

4. Mehdî ile İlgili Hadislerin Güvenilirliği

İslâm düşünce tarihinde Mehdî ile ilgili rivâyetlerin bilgi değeri konusunda bunların mütevâtir, sahih olduğu ve zayıf veya mevzû olduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

a. Mehdî'ye Dair Hadisler Mütevâtir ve Sahihtir

el-'Arfu'l-verdî isimli eserinde sıhhatleri hakkında genellikle herhangi bir değerlendirme yapmadan 257 rivâyet zikreden Süyûtî (ö. 911/1505) mütevâtir hadisleri topladığı *el-Ezbâru'l-mütenâsire fi abbâri'l-mütevâtire* isimli eserinde Mehdî ile ilgili herhangi bir rivâyete yer vermez. Kettânî nisbesiyle tanınan

Fas'lı hadis âlimi Muhammed b. Câ'fer (ö. 1857/1927) ise lafız veya mâna bakımından mütevâtir kabul ettiği 310 hadisi topladığı *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-ḥadîsi'l-mütevâtir* isimli eserinde Mehdî ile ilgili rivâyetleri de zikreder. Kettânî söz konusu eserde "Ḥurûcu'l-mehdî el-mev'ûd el-muntazar el-Fâtımî" yani "Vaadedilen ve Beklenen Fâtımî Mehdî'nin Zuhuru" başlığı altında Mehdî ile ilgili rivâyetlerin 20 ayrı sahâbîden geldiğini ve mütevâtir olduğunu belirtmektedir. Kettânî'nin dışında Muhammed b. Hüseyin b. İbrahim es-Siczî es-Sicstânî (ö. 363/985), Kurtubî (ö. 671/1272), Sehavî (ö. 902/14096), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Mer'î b. Yusuf el-Hanbelî (ö. 1033/1623), Muhammed b. Resûl el-Hüseyinî el-Berzencî (ö. 1103/1691), Zürkânî (ö. 1122/1710), Muhammed b. Ahmed es-Seffârî (ö. 1188/1774), Şevkânî (ö. 1250/1834), Sıddîk Hasan Hân Kannûcî (ö. 1307/1889) son dönem araştırmacılarından Abdülalim Abdülazim el-Bestevî, mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğunu iddia edenlerdendir.⁵²

Ukaylî (ö. 323/934), İbnü'l-Münâdî (ö. 336/947), İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), Hartâbî (ö. 388/998), Beyhakî (ö. 458/1065), Süheylî (ö. 581/1185), İbn Teymiye (ö. 728/1327), İbn Kesîr (ö. 744/1343), Süyûtî (ö. 911/1505), Semhûdî (ö. 911/1343), Ali el-Müttakî (ö. 975/1567), Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1621), Azîmâbâdî (ö. 1911), Muhammed Beşîr es-Sehsevânî (ö. 1943), Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1957), Nedim Meraşlı ve Üsâme Maraşlı⁵³, Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî gibi mütekaddimîn ve müteahhirîn devri âlimleri ise Mehdî ile ilgili rivâyetlerin sahih olduğunu iddia etmiştir.⁵⁴ Son dönem araştırmacılarından Bestevî de açıkça Mehdîden bahseden 8 merfû hadisin sahih olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵

b. Zayıf veya Mevzû/Uydurma Olduğu Görüşü

Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025)⁵⁶, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)⁵⁷, İbn Haldûn (ö. 808/1406)⁵⁸, el-Hût el-Beyrûtî (ö. 1276/1859),

52 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 40-46.

53 Mar'aşlı, *Mevsû'atü'l-ḥadîs*, I, 206.

54 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 47-59.

55 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 147-203, 355.

56 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, XX/2, s. 183.

57 İbnü'l-Cevzî'ye göre hadis ve ricâl âlimlerinin değerlendirmeleri doğrultusunda mehdî hakkındaki bütün rivâyetler illetli ve zayıftır. (İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-mütenâbiye*, II, 855-863.

58 İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 787-810. Konuyla ilgili ayrıca bk. Eren, "Gelecekte Olacaklar Hakkında Bilgi Veren Bazı Rivâyetlere İbn Haldûn'un Yaklaşımı", s. 314-325.

Muhammed b. Seyyid Derviş (ö. 1276/1859)⁵⁹, İbn Bedrân el-Hanbelî (ö. 1927)⁶⁰, Reşid Rıza (ö. 1935), Ferid Vecdi (ö. 1954), Ahmed Emin (ö. 1954)⁶¹ İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946),⁶² Muhammed Tahir b. Âşûr (ö. 1959)⁶³, Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Sa'd Muhammed Hasan⁶⁴, Muhammed Abdullah Anân, Abdurrahman Muhammed Osman, Muhammed Ebû Abye, Adâb Mahmûd el-Hamş⁶⁵, Avni İlhan,⁶⁶ Abdullah b. Zeyd Ali Mahmûd,⁶⁷ Abdülkerîm el-Hatîb,⁶⁸ Kâmil Sa'fân,⁶⁹ M. Ali Durmuş⁷⁰ gibi âlimler ise Mehdi hakkındaki rivâyetlerin zayıf veya uydurma olduğu görüşündedirler.⁷¹ Söz konusu âlimlerden Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi⁷², İzmirli İsmail Hakkı⁷³, Adâb Mahmûd el-Hamş⁷⁴ ve M. Ali Durmuş⁷⁵ hadis alanındaki çalışmalarıyla da tanınmaktadır. İbn Haldûn ise tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı olarak tanınmaktadır. Ancak o tahsil döneminde *Sabîh-i Müslim* ve *el-Muvat-*

59 Derviş, *Esm'e'l-meçâlib*, s. 242.

60 Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 165-175.

61 Ahmed Emin, *Duba'l-İslâm*, III, 236-246.

62 İzmirli, "Mehdi Meselesi", *Sebilü'r-reşâd*, 13/285, s. 389-391.

63 Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 176-178.

64 Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 181-182.

65 Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 531.

66 İlhan, "Kütüb-i sittedeki Hadislere Göre Mehdiilik", s.102-121.

67 Ali Mahmud, *Lâ mebdîyye yuntazar*, s. 7, 16, 29, 39, 51, 70.

68 Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 182-184.

69 Hamş, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 186-188.

70 Durmuş, *Mehdi Hadislerinin Tenkidi*, s. 44-63.

71 Bestevî, *el-Mehdi el-muntazar*, s. 30-38.

72 Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzi'nin başta *el-Mevdû'ât*, *el-'İlelî'l-mütenâbiye fi'l-ehâdîsî'l-vâbiye*, *Kitâbu'l-Küssâs ve'l-müzekkirîn* adlı eserleri olmak üzere hadis alanında telif edilen 19 eseri bulunmaktadır (bk. Yavuz Yusuf Şevki-Avcı Casim, "İbnü'l-Cevzi Ebü'l-Ferec", *DİA*, XX, 546-548).

73 İzmirli İsmail Hakkı yeni ilm-i kelâm hareketini temsil eden bir âlim olarak tanınmakla birlikte hadis türleri ve mevzû hadislere dair giriş mahiyetinde bilgiler de içeren *Siyer-i Celile-i Nebeviyye* (İstanbul 1332), Dârülfünun'da verdiği ders notlarından oluşan *Târîh-i Hadîs* (İstanbul 1340), tasavvufi kaynaklarda hadis olarak nakledilen ifadelerin çoğunun aslında tasavvuf büyüklerine ait sözlerden ibaret olduğunu gösteren *Mutasavvife Sözlere mi Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri* (İstanbul 1341) ve *Binbir Hadîs* (İstanbul 1926) eserlerinin de müellifidir. İzmirli İsmail Hakkı'nın hayatı ve eserleri hakkında bk. Birinci, Ali, "İzmirli, İsmail Hakkı", *DİA*, XXIII, 530-533.

74 Heysemî'nin *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid* (Kahire 2010-2012) isimli zevâid türü eserinin muhakkikleri arasında bulunan Adâb Mahmûd el-Hamş konuyla ilgili *el-Mehdi el-muntazar fi rivâyâti eblî's-sünneti ve's-şîati'l-imâmîyye* isimli eserin müellifidir.

75 M. Ali Durmuş konuyla ilgili *Mehdi Hadislerinin Tenkidi* isimli 2000 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi yapmıştır.

tâ ile *Kütüb-i Sitte*'nin diğer kitaplarının bazı bölümlerini okumuş, ayrıca Sar-gatmışiyeye medresesi müderrisliği döneminde hadis dersleri de okutmuştur.⁷⁶ O, mehdî hadislerini de isnad esaslı değerlendirmiştir.⁷⁷

5. Mehdî ile İlgili Hadislerin Bilgi Değeri

Burada öncelikle “bilgi değeri” ifadesiyle söz konusu rivâyetlerin inanç oluşturabilecek “kesin bilgi” seviyesinde olup olmadığının kastedildiğini belirt-meliyiz. “Hz. Peygamber’e aidiyetinde hiçbir şüphe bulunmayan hadis/haber” anlamında mütevâtir olarak isimlendirilen bilginin “kesin bilgi” ifade ettiği (yücübü’l-ilm/yüfidü’l-ilm) hususunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bu seviyeye ulaşmamış rivâyetler ise haber-i vâhid olarak isimlendirilmekte, bunlardan sahih diye nitelenenlerle amel edilebileceği ancak inanç alanında tek başına delil olamayacakları da Ehl-i Hadis ve Selefiyye dışındaki düşünce ekolleri tarafından genel kabul görmektedir. Bu durum, klasik kaynakları-mızda “*haberü’l-vâhid lâ yücübü’l-ilm veya haberü’l-vâhid lâ yüfidü’l-ilm*” yani “*haber-i vâhid kesin bilgi gerektirmez*” şeklinde belirtilmiştir.

Yukarıda zikredildiği üzere “bilgi değeri” ifade etmeleri açısından Mehdî ile ilgili rivâyetlerin “mütevâtir”, “sahih veya hasen” ve “zayıf veya mevzû/uy-durma” oldukları hususunda üç farklı yaklaşım söz konusudur. Bu durumda mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğunu iddia edenlere göre söz ko-nusu rivâyetler kesin bilgi ifade etmektedir, mehdînin zuhuruna iman etmek vaciptir ve inkâr eden kâfir olur.⁷⁸ İbn Hacer el-Heytemî bu hususta ayrıca “Mehdî’yi inkâr eden kafir olur” anlamında bir de rivâyet nakleder.⁷⁹ Mehdî ile ilgili rivâyetlerin sahih olduğunu söyleyenler de ahir zamanda mehdînin zuhur etmesinin inkar edilemeyeceği görüşündedirler.⁸⁰ Mehdî hakkındaki rivâyetlerin zayıf olduğunu söyleyenlerin bir kısmı ilgili rivâyetlerin çok olma-larını ve birbirini desteklemelerini dikkate alarak Mehdînin zuhur edeceğini düşünmektedir. Nitekim konuyla ilgili 20 rivâyet kaydettikten sonra İbn Kay-

76 Uludağ, “İbn Haldûn”, *DİA*, XIX, 538, 540.

77 bk. Eren, “Gelecekte Olacaklar Hakkında Bilgi Veren Bazı Rivayetlere İbn Haldûn’un Yaklaşımı”, s. 314-325.

78 Kettâni, *Nazmu’l-mutenâsir*, s. 238.

79 İbn Hacer el-Heytemî, *el-Kavlî’l-muhtasar*, s. 16.

80 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 355-356.

yim el-Cevziyye (ö. 751/1350) bu durumu “bu hadislerin bazı isnadlarında bir kısım zayıflık ve garâbet varsa da birbirlerini desteklemekte ve güçlendirmektedir. Bu Ehl-i Sünnet’in görüşüdür” açıklamasıyla ifade etmektedir.⁸¹ Mehdî hakkındaki rivâyetlerin zayıf veya mevzû/uydurma olduğunu söyleyenlerin bir kısmı ise ilgili rivâyetlerin inanç alanında kesinlikle delil olamayacağı görüşündedirler. Yukarıda zikredilen Kâdî Abdülcebâr, İbn Haldûn, Ahmed Emin, Adâb Mahmûd el-Hamş, Avni İlhan ve benzeri âlimler bu görüştedirler.

6. Rivâyetlerin Değerlendirilmesinde Kavram ve Yaklaşımların Belirleyiciliği

Görüldüğü gibi Mehdî ile ilgili rivâyetler hakkında “mütevâtir”, “sahih veya hasen” ve “zayıf veya mevzû/uydurma” oldukları hususunda üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu durumda öncelikle sonuçları itibarıyla birbirine tamamen aykırı olan bu farklılığın sebebi ele alınmalı daha sonra ise doğru olan görüş ortaya konulmalıdır.

a. Mütevâtir Kavramının Farklı Anlamda Kullanılması

Aynı rivâyetler hakkında biri “mütevâtir” diğeri “zayıf veya mevzû/uydurma” olmak üzere birbirine tamamen aykırı gözüken bu durum, rivâyetler hakkında kullanılan kavramlara yüklenen farklı anlamlarla ilgilidir. Başka bir ifadeyle birinin mütevâtir olarak nitelediği bir rivâyet diğere göre mütevâtir şartlarını taşımamaktadır. Bu durumda önce mütevâtir kavramının şartlarıyla ilgili farklı yaklaşımlar hakkında bilgi verilmeli, daha sonra Mehdî rivâyetlerini mütevâtir olarak niteleyenlerin hangi ölçüleri esas aldıkları tespit edilmelidir. Ardından da mütevâtir nitelemesi için bu ölçülerin yeterli olup olmadığı söz konusu edilmelidir.

Mütevâtirin, kavram olarak ilk kullanımı ve tanımı ilk dönem Mu‘tezilî âlimlere aittir. Mütevâtir kavramı ilk dönem Mu‘tezilî âlimler tarafından hicrî 2. asırda haberleri bilgi kaynağı olarak kabul etmeyerek hemen tamamı haberlere dayalı dini reddetmek isteyen akımlara karşı geliştirilmiştir. Söz konusu âlimler “yalan ve hata bulunan haberlerin bilgi kaynağı olamayacağı” iddiasına karşı bazı haberlerin bu özellikleri taşıyabileceğini ancak haberler arasında ke-

81 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-münîf*, s. 152.

sin bilgi ifade edenlerin de bulunduğunu savunmuş, bunları mütevâtir olarak nitelerek İslâm inanç esaslarının bunlara dayandığını ifade etmişlerdi. Bu anlayışta isnad veya rivâyetlerin çokluğu değil nakledilen haberin “kesin bilgi ifade etmesi” temel ölçüydü. Başka bir ifadeyle mütevâtir kavramının belirleyici özelliği “kesin bilgi” ifade etmesiydi. Ancak bu durum ilk dönem hadis âlimleri tarafından söz konusu özelliği taşımayan hadislerin devre dışı bırakılması şeklinde anlaşılabilir kabul edilmemişti. Bu nedenle hadis usûlü eserlerine mütevâtir kavramı ilk defa hicrî beşinci asır âlimi Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) tarafından alınmıştır. Ancak o, İbnü’s-Salah (ö. 643/1245) tarafından ilk dönem hadis âlimlerinin (selef) yolunu terk etmekle de eleştirilmiştir.

İlk dönem Mütezile’ye mensup âlimler tarafından “kesin bilgi ifade etmesi” esaslı tanımlanan mütevâtir hicrî 5. asır ve sonras ında hadis ve usûl âlimleri tarafından “isnad esaslı” ve “kitap esaslı” olmak üzere iki farklı anlamda daha kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre sahâbe neslinden itibaren birçok râvi ve isnad kanalıyla gelen veya temel hadis kaynaklarının birçoğunda yer alan hadisler mütevâtir olarak kabul edilmektedir.⁸²

Bu durumda Mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğunu ifade edenlerin söz konusu kavramı hangi anlamda kullandıklarını tespit etmek önem arz etmektedir. Mehdî ile ilgili rivâyetleri mütevâtir hadisleri topladığı *Nazmu’l-mütenâsir mine’l-ḥadîsi’l-mütevâtir* isimli eserine alan Kettânî, ilgili rivâyetlerin mütevâtir olmalarında söz konusu rivâyetlerin çok olmasına⁸³ veya Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Bezzâr, Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, Taberânî, Hâkim en-Nisâbûrî gibi ilk dönem hadis âlimlerinin eserlerinde yer almasına⁸⁴ dikkat çekmektedir. Ayrıca o, söz konusu rivâyetlerin 20 ayrı sahâbîden geldiğini de ifade ederek isnadlarının çok olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Buna göre Kettânî’nin mütevâtir tespitinde onun “kesin bilgi ifade etmesi” değil birçok isnadla gelmesi ve birçok hadis kaynağında bulunması esas alınmaktadır.

Mehdî ile ilgili rivâyetler kendi ölçüleri çerçevesinde Kettânî tarafından mütevâtir olarak nitelense de söz konusu rivâyetler mütevâtirde “kesin bilgi

82 Mütevâtir kavramının farklı anlamlarda kullanıldığına dair geniş bilgi için bk. Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 89-171; Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 142-145.

83 Kettânî, *Nazmu’l-mutenâsir*, s. 237.

84 Kettânî, *Nazmu’l-mutenâsir*, s. 238.

85 Kettânî, *Nazmu’l-mutenâsir*, s. 234-236.

ifade etme” şartını esas alanlara göre mütevâtir değildir. Mütevâtir hadisleri *el-Ezhâru’l-mütenâsire fî ahhâri’l-mütevâtire* adlı eserinde derleyen Süyûtî’ye (ö. 911/1505) göre de mehdî ile ilgili rivâyetler mütevâtir değildir. Ayrıca söz konusu rivâyetler hakkında mütevâtir, sahih, zayıf ve mevzû olduğu şeklinde farklı görüşlerin bulunması en azından mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduklarında ittifak edilmediğini, aksine ihtilaf edildiğini göstermektedir.

b. Hadislerin Sıhhatini Tespitte Mütesâhil ve Müteşedit Yaklaşımlar

İslâm düşünce tarihinde hadislerin sıhhatini başka bir ifadeyle Hz. Peygamber’e aidiyetini tespitte farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur.⁸⁶ İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve talebelerinin oluşturduğu Ehl-i re’y, isnadî dikkate almakla birlikte daha çok metnin muhtevası esaslı sıhhat tespitini benimsemiştir. Buna göre rivâyet edilen haber-i yâhid, Kur’ân-ı Kerîm’e, dinin temel kaynaklarından elde edilen usuller ile meşhûr Sünnet’e aykırı ve râvi rivâyet ettiği habere muhalefet etmekte ise veya umûmu’l-belvâ bir konuda ise sahih niteliğini kazanamayacaktır. Ehl-i re’y, rivâyetin sözü edilen şekildeki muhalefetini, *mânevî inkıtâ/anlam kopukluğu* olarak isimlendirmektedir. *Mûtezile* bunlara tarihi tecrübe ve aklı da ilave etmektedir. Ehl-i re’y ve *Mûtezile*’nin sıhhat tespitinde isnad değerlendirmesiyle yetinmeyip söz konusu ilave ölçüleri de dikkate almaları bu hususta *müteşedit/titiz*, hassas davranmaları şeklinde de yorumlanabilir.

Hadis metinlerinin muhtevasını da dikkate almakla birlikte isnad esaslı sıhhat tespitini benimseyen hadis âlimleri de hadislerin sıhhatini tespitte *mütesâhil* ve *müteşedit* olmak üzere iki farklı yaklaşım ortaya koymuşlardır. Hadis âlimleri arasındaki bu farklı yaklaşım daha çok râvilerin güvenilirliğini tespitte söz konusu olmaktadır. Nitekim Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Yahya b. Maîn (ö. 233/847), Cûzcânî (ö. 259/873), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), Nesâî gibi âlimler râvide gördükleri kusur sebebiyle onu cerh etmekle tanınan *müteşedit* münekkitlerdir. Tenkitlerinde gevşek davranan, hatası çok önemli ve fazla olmadıkça râviyi cerh etmeyen münekkitler ise *mütesâhil* olarak kabul edilmektedir. Tirmizî, İbn Hibbân, Hâkim en-Nîsâbûrî, Beyhakî gibi âlimler *mütesâhil* olarak kabul edilenlerdendir. Aynı râvi veya rivâyet hakkında hem

86 Hadislerin sıhhatini tespitte farklı yaklaşımlar hakkında bk. Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 159-167.

mütesâbil hem de *müteşeddî* münekkit açıklamada bulunmuşsa hassas ve daha titiz davrandığı için *müteşeddî* olan âlimin görüşü tercih edilir, *mütesâbil* âlimin açıklaması ise ihtiyatla karşılanır.⁸⁷

Mehdî ile ilgili rivâyetlerin sıhhatini tespitte de söz konusu iki yaklaşım olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Kayyim *el-Menâru'l-münîf*'de mehdî ile ilgili 20 rivâyeti kaydedip⁸⁸, “bu hadislerin bazı isnadlarında bir kısım zayıflık ve gariblik varsa da hadisler birbirlerini desteklemekte ve güçlendirmektedir” diyerek isnadlardaki zayıflığın birbirlerini desteklemeleri sebebiyle giderildiğini söyler.⁸⁹ Konuyla ilgili rivâyetleri inceleyen son dönem araştırmacılarından Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî de birbirlerini desteklemek suretiyle 8 merfû rivâyetin sahih olduğu sonucuna varmaktadır.⁹⁰ Son dönem araştırmacılarından Adâb Mahmûd el-Hamş ise yaptığı araştırmada Mehdî ilgili 10 kadar merfû rivâyet bulunduğunu, ancak bunların sahih olarak nitelenemeyeceğini ifade etmekte, rivâyetleri incelemekte takındığı *mütesâbil* tavrı sebebiyle Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî'yi de eleştirmektedir.⁹¹

Görüldüğü gibi mehdî ilgili rivâyetlerin sıhhatini tespitte isnad incelemesinde ve zayıf da olsa rivâyetlerin birbirlerini desteklemesini esas almada *mütesâbil* yaklaşımı benimseyenlere göre söz konusu rivâyetlerin delil olabileceği düşünülmektedir. Gerek isnad incelemesinde gerekse zayıf rivâyetlerin bir araya gelmesiyle sahih olamayacağı hususlarında *müteşeddî* yaklaşımı benimseyenlere göre ise ilgili rivâyetler sahih olarak nitelenmemekte ve delil olarak kabul edilmemektedir.

7. Görüş ve Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda belirtildiği üzere mehdî hadislerinin güvenilirliğiyle ilgili mütevâtir, sahih, zayıf ve uydurma olduğu hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Aşağıda bu görüşlerin her biri ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

87 Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 110.

88 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-münîf*, s. 141-152.

89 İbn Kayyim, *el-Menâru'l-münîf*, s. 152.

90 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 355.

91 Hamş, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 531. Mehdî ile ilgili rivâyetlerin sahih olmadığına dair ayrıca bk. Âl-i Mahmûd, *Lâ Mehdîyye yuntazar*, s. 51-52.

a. Mütevâtir Olduğu Görüşü

Mehdî ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğunu söyleyenler, mütevâtirin tespitinde “kesin bilgi ifade etmesini” değil birçok isnadla gelmesini ve birçok hadis kaynağında bulunmasını esas almaktadır. Halbuki mütevâtirde asıl olan araştırmaya ihtiyaç duymayacak kadar kesin bilgi ifade etmesidir. Nitekim mehdî ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğunu söyleyenler gerekçe olarak “Bu konuda rivâyetler çoktur”, “Bunlar, sahâbe ve tâbiünden rivâyet edilmiştir”, “Bu rivâyetlerin toplamı kesin bilgi ifade etmektedir”, “Râvilerinin çok olması sebebiyle müstefid (meşhur) ve mütevâtirdir”, “Mehdînin çıkması ile ilgili rivâyetler çoktur”, “Bu konudaki rivâyetler manevî tevâtüre ulaşmıştır”, “Bu hadislerin bir kısmı diğerlerini güçlendirmektedir”⁹² gibi açıklamalarıyla tevâtür için esas aldıkları ölçünün isnad çokluğu olduğunu göstermektedir. Mütevâtirin tespitinde “kesin bilgi ifade etmesini” esas alanlara göre ise bir haberin tevâtür seviyesine ulaşması için rivâyetlerin çokluğu yeterli değildir. Dolayısıyla onlara göre Mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduğu söylene-
mez. Süyûtî'nin mütevâtir hadisleri bir araya getirdiği *el-Ezbârü'l-mutenâsire fi'lbâri'l-mütevâtire*⁹³ ve onun özeti olan *Kaṭfu'l-ebhârü'l-mutenâsire fi'lbâri'l-mütevâtire*⁹⁴ isimli eserlerinde, Zebîdî nisbesiyle tanınan Muhammed Murteza el-Hüseynî'nin (ö. 1205/1790) *Laḫṭu'l-le'âli'l-mutenâsire fi'l-eḫâdişi'l-mütevâtire*⁹⁵ adlı kitabında mehdî ile ilgili rivâyetlere yer vermemeleri de bu durumu desteklemektedir. Ayrıca söz konusu rivâyetler hakkında mütevâtir, sahih, zayıf ve mevzû olduğu şeklinde farklı görüşlerin bulunması da Mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olduklarında ihtilaf edildiğini göstermektedir.

b. Sahih Olduğu Görüşü

İlgili rivâyetlerin sahih olduğunu söyleyenler, rivâyetlerin sıhhatini tespitinde isnad incelemesinde ve zayıf da olsa rivâyetlerin birbirlerini desteklemesini esas almada *mütesâhil* yaklaşımı benimseyenlerdir. Her hususta özellikle önemli sonuçları söz konusu olan böylesi bir konuda rivâyetlerin sıhhatini tespitinde *müteşeddit/hassas* davrananların yaklaşımının ise daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

92 Kettânî, *Nazmu'l-mutenâsir*, s. 237-238.

93 Eser, 1884'te Kahire'de yayımlanmıştır.

94 Eser, Halil Muhyiddin el-Meys tarafından 1985 tarihinde neşredilmiştir.

95 Eser, Muhammed Abdülkadir Atâ tarafından 1985 tarihinde neşredilmiştir.

Mütakaddimîn ve müteahhirîn âlimlerinin önemli bir kısmı açıkça veya dolaylı mehdîden bahseden rivâyetlerin büyük çoğunluğunun zayıf ve uydurma olduğunu çok az bir kısmının sahih diye nitelenebileceğini ifade etmişlerdir. Burada mehdî hadislerini sıhhatleri açısından inceleyen son dönem araştırmacılarından biri *mütesâbil* diğeri *müteşeddît/bassas* iki araştırmacı esas alınarak konuyla ilgili sahih olarak nitelenen hadisler tetkik edilecektir. Bunlardan *mütesâbil* olan Bestevî *el-Mehdî el-muntazar fi dav'i'l-eḥâdîs ve'l-âsâri's-şahîha* isimli eserinde Hz. Peygamber'e ait/merfû mehdî hadislerinden 8'nin-sahih olduğunu dolayısıyla mehdînin geleceğine inanılması gerektiğini savunmaktadır. Bestevî *el-Mevsûa' fi eḥâdîsi'l-mehdî ed-da'ife ve'l-mevdû'a*⁹⁶ isimli eserinde ise zayıf ve mevzu olarak tespit ettiği merfû, mevkuf, maktu olmak üzere mehdî hadislerini bir araya getirmiştir. Bestevî bu eserinde açıkça veya dolaylı olarak mehdîden bahseden 292 rivâyetin zayıf veya uydurma olduğu sonucuna varmıştır. *Müteşeddît/bassas* olan Hamş ise *el-Mehdî el-muntazar fi rivâyâti ehl-i's-sünneti ve's-şîati'l-imâmîyye* isimli eserinde Bestevî'nin sahih olarak nitelendiği 8 mehdî hadisini inceleyerek onların zayıf veya çok zayıf olduğu sonucuna varmıştır.

Bestevî, ikisi Ebû Saîd el-Hudrî, ikisi Sevbân, diğerleri Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Câbir b. Abdullah ve Ümmü Seleme rivâyeti olmak üzere mehdî ile ilgili toplam 8 hadisin sahih veya hasen olduğu sonucuna varmıştır. Burada sözü edilen hadisler ricâl kaynaklarından istifade edilerek ve Hamş'ın vardığı sonuçlara da işaret edilerek yeniden değerlendirilecektir.

ba. Bestevî'ye Göre Hasen veya Sahih Olan Hadislerin Değerlendirilmesi

Burada Bestevî'ye göre mehdî hakkında sahih veya hasen olarak kabul edilen merfû hadisler isnadları açısından İbn Hibbân el-Bustî'nin (ö. 354/965) *Kitâbu'l-Mecrûbîn*, Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Mizânu'l-i'tidâl*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1447) *Tebzîbu't-tehzi'b*'i ve müdellis râviler konusunda Dümeynî'nin *et-Tedlîs*'i esas alınarak incelenecektir. Böylece Adâb Mahmûd el-Hamş tarafından varılan sonuçlar da değerlendirilmiş olacaktır.

1. "Mehdî bizden, Ehl-i Beyt'tendir. Allah onu bir gecede ıslah eder (büküm-ranlığa ehil hale getirir)"⁹⁷ hadisi. Hz. Ali'den rivâyet edilen hadis Ahmed b.

96 Eser, 1999 tarihinde Beyrut'ta yayımlanmıştır.

97 Ahmed b. Hanbel, I, 84; İbn Mâce, "Fiten", 34.

Hanbelî'nin *el-Müsnedî* ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde de yer almaktadır. Hadis ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin *el-Muşannefi*, Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbu'l-fiten*'i, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, Ukaylî'nin *ed-Duafâ'sı*, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, Ebû Nuaym'ın *el-Hilye* ve *Ahbâru İsbahân*'ı, Ebû Amr ed-Dânî'nin *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*'i gibi diğer hadis kaynakları ile ricâl kitaplarında da rivâyet edilmektedir. Hadisin sözü edilen hadis kaynakları ile ricâl kitaplarındaki rivâyetlerinde Yâsin b. Şeybân medâr râvi olarak yer almaktadır.⁹⁸ Dolayısıyla söz konusu hadis isnadında yer alan ve medâr⁹⁹ olan râvi Yâsin b. Şeybân el-İclî vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Yahya b. Maîn ve Ebû Zür'a'nın "*leyse bihî be's veya lâ be'se bihî (onda bir sakınca yoktur)*" lafzıyla güvenilir olduğunu ifade ettikleri Yâsin b. Şeybân rivâyet ettiği sadece bu hadisle tanınmaktadır. Nitekim Buhârî onun hakkında "*fihî nazâr (durumu tartışmaya açık)*, durumu son derece şüpheli, bu hadisten başka bir hadis rivâyet ettiği bilinmemektedir" açıklamasını yapmıştır. İbn Adî de onun sadece bu hadisle bilindiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰ İbn Hibbân, onun hakkında "*az hadis rivâyeti vardır ve münkerü'l-hadistir, teferrüd ettiği (tek kaldığı) rivâyetlerden uzak durmak gerekir*" açıklamasını yapmıştır.¹⁰¹ Yâsin b. Şeybân'ın hocası İbrahim b. Muhammed de rivâyetinde tek kalmıştır. Böylesi râvilerin tek kaldıkları hadisler ise ihtiyatla karşılanır ve sahih olarak kabul edilemez. Bestevî hadisin isnadında medâr olan Yâsin b. Şeybân'ın "*sika/güvenilir*" olduğunu ifade etmiş, onun az hadis rivâyet ettiği, hatra sadece bu rivâyetiyle tanıdığı ve hakkında zikredilen yukarıdaki eleştirilerin tamamını dikkate almamış gözükmektedir.¹⁰² Ayrıca medâr olan Yâsin b. Şeybân el-İclî'den önceki isnadın "İbrahim b. Muhammed b. Hanefiyye > Muhammed b. Hanefiyye > Hz. Ali" şeklinde Hz. Ali soyundan gelen şahıslardan müteşekkil olması, hadisin o dönemde Şia tarafından nakledilen bir rivâyet olduğunu göstermektedir.¹⁰³

2. "Horasan tarafından gelen siyah bayraklıları gördüğünüzde onlara katılın. Zira onlar arasında Allah'ın halifesi mehdî vardır"¹⁰⁴ hadisi. Sevbân'dan

98 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 148-151.

99 Medâr, hadisin kendisinde yayıldığı râvi anlamına gelmektedir.

100 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 359; İbn Hacer, *Tebzîb*, XI, 173.

101 İbn Hibbân, *el-Mecrûbin*, III, 143; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 127-128.

102 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 153, 155.

103 Ayrıca bk. Hams, *el-Mehdî el-muntazar*, s.306-307, 309, 314; Durmuş, *Mehdî Hadislerinin Tedkiki*, s. 49.

104 Ahmed b. Hanbel, V, 277.

(r.a.) rivâyet edilen hadis Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer almaktadır. Hadisin isnadında bulunan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö. 127/744) el-İclî ve Yezid b. Zürey' gibi âlimler¹⁰⁵ tarafından Şîî eğilimli, hatta Râfîzî olmakla nitelenmekle birlikte hadis münekkitleri tarafından özellikle zabtının çok zayıf olması açısından eleştiriye uğramış bir râvidir. Nitekim Şu'be b. Haccâc onun azımsanmayacak miktarda mevkûf ve maktû rivâyetleri merfû olarak rivâyet eden (reffâ') bir râvi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶ O, rivâyetlerindeki hatalarının çok olması, güvenilir-zayıf ayırımı yapmadan her râviden rivâyette bulunması ve isnadında yer alan râvileri zikretmemesi,¹⁰⁷ münker rivâyetlerde bulunması sebebiyle hadisleri delil olarak kullanılmayan bir râvidir. Nitekim önde gelen hadis münekkitlerinden Yahya b. Saîd el-Kattân ondan hadis almamış, Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel ise onu "leyse bi-şey (hadis ilminde hiçbir değeri yok)" lafzıyla eleştirmişlerdir.¹⁰⁸ Dolayısıyla hadis isnadı açısından son derece zayıftır. Zehebî'nin Ali b. Zeyd b. Cüd'ân hakkında münekkitlerin değerlendirmelerini naklettikten sonra söz konusu hadisi de zikrederek "münker" olduğunu ifade etmesi¹⁰⁹ bu durumu desteklemektedir.¹¹⁰

3. "...Doğu tarafından gelip savaşan siyah bayraklıları işittiğinizde onları kabul edin ve aralarında bulunan mehdîye kar üstünde sürünerek bile olsa gidip biat edin. Zira o Allah'ın halifesidir"¹¹¹ hadisi. Sevbân'dan (r.a.) rivâyet edilen hadis Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i¹¹², İbn Mâce'nin *Sünen*'i ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır. Hadis ayrıca Süfyan es-Sevrî > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Sevbân isnadıyla Ebû Amr ed-Dânî'nin *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*'i, Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvvesi*, Deylemî'nin *el-Fir-*

105 İbn Adî'nin onun aşırı Şîî olduğuna dair açıklaması için bk. İbn Hacer, *Tebzîb*, VII, 323.

106 Tirmizî'nin de onu reffâ' olarak nitelediğine dair bk. İbn Hacer, *Tebzîb*, VII, 323.

107 Dümeynî, *et-Tedlis*, s. 206.

108 İbn Hibbân, *el-Mecrûbin*, II, 103-104; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 127-128; İbn Hacer, *Tebzîb*, VII, 322-324. Ali b. Zeyd hakkında İbn Sa'd'ın "zayıf", Cüzcânî'nin "vâhi'l-hadis/son derece zayıf", İbn Huzeyme'nin hıfzı son derece zayıf açıklaması yaptıklarına dair bk. İbn Hacer, *Tebzîb*, VII, 323-324.

109 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 128

110 Adâb Mahmûd'un değerlendirmeleri için bk. Hamş, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 315-316.

111 İbn Mâce, "Fiten", 34; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV, 510. Hadisin değerlendirilmesi hakkında bk. Durmuş, *Mehdî Hadislerinin Tedkiki*, s. 141-146.

112 Farklı lafızlarla rivâyet edilen bir önceki (2 nolu) hadistir (bk. Ahmed b. Hanbel, V, 277). Söz konusu hadisin isnad değerlendirmesi 2 nolu hadiste yapılmıştır.

devis'inde de rivâyet edilmektedir.¹¹³ Hadisin isnadında yer alan Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd el-Cermî (ö. 107/725) ve Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî (ö. 161/777) müdellis olarak nitelenen râvilerdir. Her ikisi de hadisi, isnadda kesintiye de işaret eden “an” lafzıyla rivâyet etmiştir. Ebû Kılâbe el-Cermî tâbiîn neslinden güvenilir bir râvidir. Ancak o aynı zamanda güvenilir-zayıf ayırımı yapmadan her râviden rivâyette bulunan, mürsel rivâyetleri bulunan başka bir ifadeyle isnadında yer alan râvileri zikretmeyen bir râvidir.¹¹⁴ Nitekim Zehebî ve İbn Hacer'in verdiği bilgilere göre o, görüşüp hadis almadığı ve hiç karşılaşmadığı kimselerden hadis rivâyet etmekteydi.¹¹⁵ Süfyan es-Sevrî ise güvenilirliğinde ittifak edilmiş, “*emîru'l-mü'minîn fi'l-ḥadîs (hadis ilminde mü'minlerin lideri)*” olarak nitelenmiş önde gelen hadis âlimlerindendir.¹¹⁶ Ancak o, güvenilir-zayıf ayırımı yapmadan her râviden rivâyette bulunmak, zayıf râvilerden rivâyetine tedlis yapmak, bazen isnadında yer alan râvileri zikretmemek gibi sebeplerle eleştirilmiştir.¹¹⁷ Âlimler tedlis ve müdellis râviler ve rivâyetleri hakkında hassas davranmış, müdellis râvilerin “an” lafzıyla rivâyetlerini ihtiyatla karşılamış, müdellis râvi işitmeye (semâ^â) delâlet eden “haddesenâ” ve benzeri lafızlar kullanmadıkça rivâyetini makbul kabul etmemişlerdir.¹¹⁸ Bu durum Süfyan es-Sevrî rivâyetleri için de söz konusu olmuştur. Âlimler, onun tedlis ihtimali bulunan rivâyetlerine dikkat edilmesi gerektiği özellikle ifade etmişlerdir. Nitekim Ali b. el-Medîni “Tedlis yapması sebebiyle Süfyan es-Sevrî rivâyetlerinde insanlar Yahya el-Kattân'ın ondan gelen rivâyetlerine muhtaçtırlar. Zira o, bu konuda hassas davranır, onun semâ yöntemiyle rivâyetleri ile diğerlerini ayırt ederdi” açıklamasını yaparak; Yahya el-Kattân da “Süfyan es-Sevrî'nin ‘semi'tü fülânen/Falandan semâ yoluyla aldım’ diyerek nakletmediği rivâyetleri dikkate almazdım” ifadeleriyle bu duruma işaret etmişlerdir.¹¹⁹ Buhârî de onun Habîb b. Ebû Sâbit, Seleme b. Küheyl gibi tedlis yapmadığı hocalarını tespit etmek suretiyle onlar dışındaki rivâyetlerinin ihtiyatla karşılanmasına dikkat çekmiştir.¹²⁰ Günümüz hadis araştırmacılarından Misfir b.

113 Bestevî, *el-Mebdî el-muntazar*, s. 185-187.

114 Dümeynî, *et-Tedlis*, s. 206.

115 Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 425-426; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 225-226.

116 İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 113-114.

117 Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 169; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 115.

118 Konuyla ilgili farklı yaklaşımlar ve geniş bilgi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 396-409.

119 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 400-401; İbn Abdilber, *et-Tembid*, I, 18.

120 İbn Abdilber, *et-Tembid*, I, 35.

Ğurmullah ed-Dümeynî de müdellis râvileri de kaydettiği *et-Tedlîs fi'l-ḥadîs* isimli eserinde Süfyan es-Sevrî'nin, bir kısmı zayıf râvilerden olmak üzere çok tedlis yapan âlimlerden olduğunu ifade etmiştir. Ondan rivâyette özellikle Yahya el-Kattân'ın titiz davrandığını, tedlis yaptığı rivâyetleri diğerlerinden ayırt ettiğini, dolayısıyla onun dışındaki râvilerinin nakillerinde hassas davranılması gerektiğini ifade etmektedir.¹²¹ İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer alan rivâyette Süfyan es-Sevrî'nin hocası Hâlid el-Hazzâ, kendisinden rivâyet eden talebesi ise Abdürrezzak b. Hemmâm'dır. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde yer alan rivâyette Süfyan es-Sevrî'nin hocası Hâlid el-Hazzâ, kendisinden rivâyet eden talebesi ise Hüseyin b. Hafs'dır. Dolayısıyla söz konusu hadisin iki rivâyetinde de Süfyan es-Sevrî'nin râvisi Yahya el-Kattân, kendisinden hadis aldığı râviler de tedlis yapmadığı bilinen hocalarından değildir. Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere sözü edilen hadisin isnadında iki yerde râvi düşmesi (inkıtâ) ihtimali bulunduğu için ihtiyatla karşılanması gerekmektedir. Bu yönüyle hadisin zayıf olduğunu söylemek daha isabetli görünmektedir.¹²²

4. "Horasan tarafından gelen siyah bayraklıları gördüğünüzde onlara katılın. Zira onlar arasında Allah'ın halifesi mehdî vardır"¹²³ hadisi. Abdullah b. Mesud'dan (r.a.) rivâyet edilen hadis İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ında yer almaktadır. Ayrıca isnadında yer alan ve Sendel lakabıyla tanınan Ömer b. Kays (ö. 160/776) son derece zayıf bir râvidir. Nitekim Yahya b. Main onu "leyse bi şey (hadis ilminde hiçbir değeri yok)", Ahmed b. Hanbel "metrûku'l-ḥadîs (hadisleri terkedilmiştir) ve eḥâdîsuhû bâtıl (hadisleri bâtıldır)", Buhârî "münkerü'l-ḥadîs (rivâyetlerinin çoğu münkerdir)" lafızlarıyla cerh etmişlerdir.¹²⁴ Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'nin de belirttiği gibi söz konusu hadisin aslı yoktur.¹²⁵ Bestevî hadisin isnadında bulunan ve Sendel lakabıyla tanınan Ömer b. Kays'ı hadis hâfızlarından ve güvenilirliğinde hadis âlimlerinin ittifak ettiği Amr b. Kays el-Mülâî (ö. 146/763)¹²⁶ ile karıştırmış gözükmektedir. Hadis hakkında "ḥâsen li-gayrihi" olduğu sonucuna varmasının sebebi de bu yanlışlık olmalıdır.

121 Dümeynî, *et-Tedlîs*, s. 266.

122 Ayrıca bk. Hamş, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 318-321; Durmuş, *Mehdî Hadislerinin Tedkiki*, s. 55.

123 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 39.

124 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 218. Ayrıca bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûbîn*, II, 85.

125 Ayrıca bk. Hamş, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 322-326.

126 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 158-160. Amr b. Kays el-Mülâî hakkında bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 92-93.

5. “Ümmetimin sonunda mehdî çıkacaktır. Onun zamanında Allah bol yağmur yağdıracak, yer nimetlerini bolca verecek... Mehdî yedi veya sekiz gün hüküm sürecektir”¹²⁷ hadisi. Ebû Saîd el-Hudrî’den rivâyet edilen hadis farklı lafızlarla Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ile Hâkim en-Nisâbüri’nin *el-Müstedrek*’inde yer almaktadır. Hadis ayrıca İbn Ebû Şeybe’niñ *el-Musannefi*, Nuaym b. Hammâd’ın *Kitâbu’l-Fiten*’inde de rivâyet edilmektedir.¹²⁸ Söz konusu eserlerdeki üç rivâyette de Ebû Saîd el-Hudrî’den hadisi nakleden Ebu’s-Sıddîk Bekir b. Amr en-Nâcî (ö.108/726) güvenilir (sika) olarak nitelenen bir râvidir. Nitekim Yahya b. Maîn, Ebû Zur’a er-Râzî ve Nesâî onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir.¹²⁹ Onun zayıf olduğunu ifade eden âlim ise İbn Sa’d (ö. 230/844) olmuştur. Nitekim o, âlimler hadisleri hakkında eleştiride bulunarak hadislerini münker olarak nitelemektedir” demektedir ve onun zayıf olduğunu belirtmektedir.¹³⁰ İbn Sa’d’ın söz konusu açıklamasına rağmen verilen bilgiler Ebu’s-Sıddîk Nâcî’nin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ancak o, Ebû Saîd el-Hudrî’den söz konusu hadisi rivâyette tek kalmıştır. Başka bir ifadeyle sözü edilen hadisi Ebû Saîd el-Hudrî’den ondan başka rivâyet eden bilinmemektedir. Buradaki problem gerek Ahmed b. Hanbel gerekse Hâkim en-Nisâbüri rivâyetlerinde medâr konumunda olan Ebu’s-Sıddîk en-Nâcî’nin tek kalması, hadisi sahâbî râvi Ebû Saîd el-Hudrî’den nakleden başka bir râvinin bilinmemesidir. Söz konusu eserlerdeki üç rivâyette de hadisi Ebu’s-Sıddîk Bekir b. Amr en-Nâcî’den nakleden Zeyd b. el-Havârî el-Ammî el-Basrî’dir. Onun hakkında İbn Sa’d “*da’ifu’l-hadîs (rivâyetlerinin çoğu zayıftır)*”, Yahya b. Maîn “*Da’ifun yüktebü hadîshû (rivâyetleri araştırılmak amacıyla yazılabilir), sâlih (rivâyetleri yazılabilir) ve “lâ şey (hadis ilminde hiçbir değeri yok)*”, İclî “*da’ifu’l-hadîs (rivâyetlerinin çoğu zayıftır) ve leyse bi şey’in (hadis ilminde hiçbir değeri yok)*”, Ebû Hâtim “*Da’ifun yüktebü hadîshû velâ yuhteccu (rivâyetleri araştırılmak amacıyla yazılabilir fakat delil olarak kullanılamaz)*”, İbn Adî “*ammetü mâ yervîhi da’ifun (rivâyetlerinin çoğu zayıftır)*”, İbn Hibbân “Enes b. Mâlik’ten aslı esası olmayan uydurma rivâyetlerde bulunmaktadır” açıklamalarında bulunmuşlardır. Ali b. el-Medînî ve Nesâî de onun zayıf bir râvi olduğunu ifade

127 Ahmed b. Hanbel, III, 37, 52; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 601.

128 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 176.

129 Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 539; İbn Hacer, *Tebzîb*, I, 486.

130 Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, IV, 539.

etmişlerdir. Böylece onu özellikle zabt açısından eleştirmişlerdir.¹³¹ Dolayısıyla söz konusu rivâyet, isnadı açısından ihtiyatla karşılanması gereken bir hadistir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel rivâyetinde isnadda yer alan **el-Alâ b. Beşîr el-Müzenî** meçhul bir râvidir. Ali b. Medînî onun meçhul bir râvi olduğunu ifade etmiştir.¹³² Ayrıca hadisi ondan rivâyet eden güvenilir bir râvi olarak nitelenen¹³³ **Muallâ b. Ziyad** da rivâyetinde tek kalmıştır. Söz konusu hadisi el-Alâ b. Beşîr el-Müzenî'den sadece Muallâ b. Ziyad rivâyet etmiştir.¹³⁴ Dolayısıyla hadis, Şuayb el-Arnâvut'un da ifade ettiği gibi isnadı açısından zayıftır.¹³⁵

6. "Mehdî bizdendir (Ehl-i Beyt'tendir), geniş alınlı ön tarafı yüksek ortası alçak eğri burunludur. Zulümle dolan yeryüzünü adâletle dolduracak ve yedi sene hüküm sürecektir"¹³⁶ hadisi. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen hadis Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ile Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır. Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbu'l-Fiten*'inde de rivâyet edilmektedir.¹³⁷ İsnadda yer alan **İmrân b. Dâver el-Kattân** (ö. 160 veya 170/776 veya 786) medâr konumundadır. Onun hakkında İclî "güvenilir" (sika) demiş, İbn Şâhin de onu güvenilir râviler arasında zikretmiştir. Ancak hadis münekkittelerinin önemli bir kısmı onu zabt açısından eleştirmişlerdir. Nitekim Yahya b. Maîn "*leyse bi'l-kavî (çok güçlü değil) ve leyse bi şey (hadis ilminde hiçbir değeri yok)*", Ebû Dâvûd ve Nesâî "zayıf", Buhârî "*sadûk, yehimû (hadis uydurmaz fakat rivâyetlerinde hata yapar)*", Dârekutnî "*kâşîru'l-muḥâlefe ve'l-vehm (güvenilir râvilerle aykırı rivâyetlerde bulunur)*" şeklindeki açıklamalarıyla onu özellikle zabt açısından eleştirmişlerdir.¹³⁸ Ayrıca isnadda İmrân el-Kattân'ın hocası olan "sika", "sebt" gibi lafızlarla güvenilir olduğu ifade edilen Katâde b. Diâme'nin (ö. 117/735) güvenilir-zayıf ayrımı yapmadan herkesten hadis alan müdellis bir râvi olduğu belirtilmektedir.¹³⁹ Bu sebeple başta önde gelen hadis

131 İbn Hibbân, *el-Mecrûbin*, I, 309; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 102; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 407-409.

132 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 97.

133 İbn Hacer, *Tehzib*, X, 237.

134 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 97.

135 Hamş, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 333-334.

136 Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV, 600.

137 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 167.

138 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 236-237; İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 130-132.

139 İbn Hacer, *Tehzib*, VIII, 353. Katâde b. Diâme'nin redlis yapmakla tanınan bir râvi olduğunda ayrıca bk. Dümeynî, *et-Tedlîs*, s. 330-333.

münekkitlerinden Şu'be b. Haccâc olmak üzere hadis âlimleri onun "an" lafzıyla rivâyetlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Âlimler onun "semi'tü" ve "haddesenâ" gibi açıkça semâ'a işaret eden lafızlar kullandığı rivâyetlerinin ise sahih olacağını belirtmişlerdir.¹⁴⁰ Katâde'nin söz konusu hadisin rivâyetinde "an" lafzını kullanması da hadisin ihtiyatla karşılanması gereken bir rivâyet olduğunu göstermektedir. Hâkim en-Nisâbüri *el-Müstedrek*'inde hadisle ilgili "Buhârî ve Müslim eserlerine almasalar da hadis Müslim'in şartlarına göre sahihtir" açıklamasını yapmıştır.¹⁴¹ Ancak Zehebî *et-Telbîs*'inde ona katılmayarak "İmrân b. Dâver el-Kattân zayıf olduğu için Müslim onu eserine almamıştır" açıklamasını yaparak hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Dolayısıyla hadis Zehebî'nin de ifade ettiği gibi zayıftır.¹⁴³

7. "Yedi, sekiz, dokuz sene kadar uzun veya kısa yaşasa da ümmetinden mehdî çıkacak, yeryüzünü adâletle dolduracak, toprak yağmura doycak ve ürünler artacaktır" hadisi. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen hadis aynı isnadla Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*¹⁴⁴, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannefi* ve Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbu'l-Fiten*'inde yer almaktadır.¹⁴⁵ Hadisin isnadında yer alan Zeyd b. el-Havârî el-Ammî el-Basrî medâr konumundadır. Onun hakkında İbn Sa'd "daifu'l-hadîs/rivâyetlerinin çoğu zayıftır", Yahya b. Maîn "*Daîfun yüktebü hadîşubû (rivâyetleri araştırılmak amacıyla yazılabilir), sâlih (rivâyetleri yazılabilir) ve lâ şey (hadis ilminde hiçbir değeri yok)*", İclî "*da'ifu'l-hadîs (rivâyetlerinin çoğu zayıftır) ve leyse bi şey'in (hadis ilminde hiçbir değeri yok)*", Ebû Hâtim "*Da'îfun yüktebü hadîşubû velâ yuhteccu (rivâyetleri araştırılmak amacıyla yazılabilir fakat delil olarak kullanılamaz)*", İbn Adî "*ammetü mâ yervîhi da'ifun (rivâyetlerinin çoğu zayıftır)*", İbn Hibbân "Enes b. Mâlik'ten aslı esası olmayan uydurma rivâyetlerde bulunmaktadır" açıklamalarında bulunmuşlardır. Ali b. el-Medîni ve Nesâî de onun zayıf bir râvi olduğunu ifade

140 İbn Hacer, *Tebzîb*, VIII, 353.

141 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 601.

142 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 600.

143 Ayrıca bk. Hameş, *el-Mebdî el-muntazar*, s. 335-339; Durmuş, *Mebdî Hadislerinin Tedkiki*, s. 47. Söz konusu hadisin Nuaym b. Hammâd'ın *Kitâbü'l-fiten* isimli eserinde dört farklı tarikten rivâyeti için bk. Bestevî, *el-Mebdî el-muntazar*, s. 167.

144 Ahmed b. Hanbel, III, 26-27.

145 Son iki eserdeki rivâyetler ve isnad değerlendirilmesi için bk. Bestevî, *el-Mebdî el-muntazar*, s. 176-179.

etmişlerdir. Böylece onu özellikle zabt açısından eleştirmişlerdir.¹⁴⁶ İbn Hibbân'ın söz konusu açıklaması ise rivâyetleri hakkında daha ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Hakkında söz konusu bilgileri aktaran Zehebî ayrıca onun rivâyet ettiği münker hadislere de misaller vermektedir.¹⁴⁷ Dolayısıyla hadis, isnadı açısından zayıftır. Bestevî Zeyd el-Amrî'nin aynı hadisi farklı lafızlarla rivâyetinin de bulunduğunu ve fakat zayıf olduğunu da ifade etmiştir.¹⁴⁸

8. "O haktır, Fatıma neslindedir" hadisi. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri ile Hâkim en-Nisâbüri'nin *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır.¹⁴⁹ Hadis ayrıca Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'i, Ukaylî'nin *ed-Duafâ'sı*, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, Ebû Amr ed-Dânî'nin *es-Sünenü'l-vâride fi'l-fiten*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebir*'i, İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelu'l-mütenâbiye*'si, Zehebî'nin *et-Tezkire*'si gibi diğer hadis kaynakları ile ricâl kitaplarında da rivâyet edilmektedir.¹⁵⁰ Hadisin sözü edilen hadis kaynakları ile ricâl kitaplarındaki rivâyetlerinde Ziyâd b. Beyân er-Rakkî medâr râvi olarak yer almaktadır. Sözü edilen eserlerde de hadisin isnadında Ziyâd b. Beyân ve Ali b. Nüfeyl bulunmaktadır. Ziyâd b. Beyân er-Rakkî hakkında Nesâî "*leyse bihî be's (güvenilir denebilir)*", Buhârî ise "*fi isnâdihî nazâr (isnadı tartışmaya açık, durumu son derece şüpheli)*" açıklamasında bulunmuşlardır.¹⁵¹ Hadisi Ziyâd b. Beyân er-Rakkî'den nakleden Ali b. Nüfeyl (ö. 120/737) hakkında Ebû Hâtim "*lâ be'se bihî (güvenilir denebilir)*" demiş, İbn Hibbân ise *es-Sikât*'ında zikretmiştir.¹⁵² Ancak Ukaylî (ö. 322/934) "mehdî konusundaki rivâyeti sadece onun vasıtasıyla bilinmektedir ve onu destekleyecek başka bir rivâyette bulunmamaktadır" açıklamasıyla bu hadisi rivâyette tek kaldığını belirtmiştir.¹⁵³ Dolayısıyla hadis, isnadı açısından zayıftır. Söz konusu hadis Ziyâd b. Beyân er-Rakkî > Ali b. Nüfeyl isnadıyla Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebir*'i, Ukaylî'nin *ed-Du'afâ'sı*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebir*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, Ebû Amr ed-Dânî'nin

146 İbn Hibbân, *el-Mecrûbîn*, I, 309; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 102; İbn Hacer, *Tebzîb*, III, 407-409.

147 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 102.

148 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 179.

149 Ebû Dâvûd, "Mehdî", 1; İbn Mâce, "Fiten", 34; Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 601.

150 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 196-198.

151 İbn Hibbân, *el-Mecrûbîn*, I, 307; İbn Hacer, *Tebzîb*, III, 356.

152 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 160; İbn Hacer, *Tebzîb*, VII, 391.

153 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 160; İbn Hacer, *Tebzîb*, VII, 391.

es-Sünen'i, İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelu'l-mütenâhiye*'si, Zehebî'nin *et-Tezkire*'sinde de bulunmaktadır.¹⁵⁴

Görüldüğü gibi Bestevî'nin sahih veya hasen şeklinde nitelediği birinci ve altıncı hadislerin medâr olan râvileri zayıftır. Ayrıca birinci hadisin medâr ravisi Yâsin b. Şeybân el-İclî rivâyet ettiği sadece bu hadisle tanınmaktadır. Bu durum onun herkes tarafından bilinmeyen bir ravi ve rivâyetinin de garib olduğunu göstermektedir. İbn Hibbân, onun hakkında "az hadis rivâyeti vardır ve münkerü'l-hadistir, tek kaldığı rivâyetlerden uzak durmak gerekir" açıklamasını yapmıştır.¹⁵⁵ İlk dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin garib hadislerden uzak durmayı tavsiye ettikleri de bilinmektedir.¹⁵⁶ Onun sahih diye nitelediği ikinci hadisin isnadında yer alan bir râvinin aşırı tenkide uğraması; üçüncü hadisin isnadında hadisi "an" lafzıyla rivâyet eden iki müdellis ravi bulunması; dördüncü hadis isnadında bulunan metrûk bir ravi; beşinci hadis ise isnadındaki meçhul ravi; yedinci hadis isnadında tenkide uğrayan bir râvi; sekizinci hadis mehdî konusundaki rivâyetinde tek kalması ve onu destekleyecek başka bir rivâyetin bulunmaması sebebiyle zayıftır.

Netice itibariyle Bestevî tarafından sahih veya hasen olarak nitelenen mehdî ile ilgili merfû hadislerin isnadları açısından zayıf veya çok zayıf ya da uydurma olduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere Bestevî ilgili hadislerin sıhhatini tespitite *mütesâbil*, Hamş ise daha hassas davranmış gözükmektedir. Bestevî'nin İbnü'l-Cevzî tarafından mevzû diye nitelenen¹⁵⁷ "Horasan'dan siyah bayraklılar geldiği zaman....." meâlindeki hadisi hakkında hasen hükmü

154 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 196-198.

155 İbn Hibbân, *el-Mecrîbîn*, III, 143; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, III, 127-128.

156 Ravisinin rivâyetinde tek kaldığı ve "garib" olarak da isimlendirilen bir hadis, rivâyetinde teferrüd eden râvisinin adâlet ve zabt yönünden bulunduğu dereceye göre sahih, hasen veya zayıf olabilir. Bununla birlikte râvinin bir hadisin rivâyetinde yalnız kalması, hata ve yanlış yapma ihtimalini artıran ve râviye karşı güvensizlik doğuran önemli bir erkendir. Nitekim garib hadisler, taşıdıkları zayıflık ve gizli kusurlar (illet) sebebiyle genellikle sahih değildirler. Bundan dolayı hadis âlimleri garib hadis rivâyetine rağbet etmemiş, hatta buna karşı çıkmışlardır. Tâbiî'nin önde gelen âlimlerinden İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714) "Âlimler garib hadislerden uzak dururlardı" açıklaması ile Ebû Dâvûd'un "Hadis garib olduğunda İmam Mâlik ve Yahya b. Saîd el-Kattân gibi son derece güvenilir hadis âlimleri de rivâyet etse delil olarak kullanılmaz" açıklamasıyla bu durma dikkat çekmişlerdir (Polat, "Garib", *DİA*, XIII, 375; Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 47-48.

157 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 39.

vermesi¹⁵⁸ onun *mütesâbil*, aynı hadis hakkında Hamsî'nin "aslı yoktur, bâtıldır" açıklamasını yapması¹⁵⁹ ise onun daha hassas davrandığını göstermektedir. Sonuç itibariyle sözü edilen mehdî hakkındaki hadislerin isnadları açısından farklı seviyelerde zayıf veya mevzû oldukları görülmektedir.

bb. Mehdî Hadislerinin Muhteva Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi

Sahih veya hasen olarak nitelenen ve böyle kabul edilen mehdî hadisleri muhteva tenkidi açısından incelendiğinde de Bestevî'nin vardığı sonuçun isabetli olmadığı anlaşılır.

Kimliği ve soyu hakkında verilen bilgilerde mehdînin genellikle Ehl-i Beyt'ten olduğu zikredilmekle birlikte "Muhammed'in ümmetindedir", "halifenin oğullarındandır", "Medine ehlinden olup Mekke'ye kaçan bir adamdır" ve "İsâ b. Meryemdir" şeklinde verilen farklı bilgiler bir taraftan mehdînin kimliğini tespit etmeyi zorlaştırmakta, diğer taraftan ise kendi içinde çelişmektedir. "Alâmetleri Hakkında Verilen Bilgiler" ve "Hükmedeceği Süre Hakkında Verilen Bilgiler" başlıkları altında belirtildiği gibi mehdînin alâmetleri ve hükmedeceği süre hakkındaki bilgiler de farklılık ve çelişki içermektedir.

Muhtevaları dikkate alındığında Mehdî hakkındaki rivâyetlerde yer alan bazı ifadelerin sıhhatleri farklı şekilde değerlendirilebilir. Söz gelimi ilgili rivâyetlerde yer alan "kısa sürede bütün dünyayı ıslah edeceği", "insanların ondan ihşanda bulunmasını isteyecekleri, onun da herkese istediklerini bol bol vereceği", "dünyanın ömründen bir gün bile kalsa Allah bu günü uzatıp mutlaka bir mehdî göndereceği" gibi hususlar Kur'ân-ı Kerim'de peygamberler hakkında verilen bilgilerle ve bizzat Hz. Peygamber'in hayatıyla çelişmektedir. Zira hiçbir peygamber bir gece gibi kısa bir sürede değil dünyayı, gönderildikleri toplumu bile bütünüyle ıslah edememişlerdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, Hz. Nuh gibi uzun süre peygamberlik görevi yaptığı halde toplumunu ıslah edemeyen, Hz. Yunus gibi toplumunu ıslah edemediği için bırakıp gitmek zorunda kalan, inanmayanlar tarafından öldürülen peygamberlerden söz etmektedir. İlgili rivâyetlerde mehdî ile ilgili zikredilen "kısa sürede bütün dünyayı ıslah edeceği" şeklindeki ifade, onu Kur'ân-ı Kerim'de bahsedilen Peygamberlerden üstün ve etkili bir konuma yükseltmektedir. Bu ise hem Kur'ân-ı Kerim'e

158 Bestevî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 158.

159 Hamsî, *el-Mehdî el-muntazar*, s. 266.

hem de dinin temel kaynaklarından elde edilen peygamberlik anlayışına ve Hz. Peygamber'in yaşadığı hayat tarzına aykırıdır. Zira mehdînin Hz. Peygamber başta olmak üzere hiçbir peygambere verilmeyen olağan üstü imkânlarla ve güce sahip olacağı anlamına gelmektedir. Halbuki vahiy ve meleklerle desteklenen Hz. Peygamber 23 senede ancak Arabistan'ın belirli bölgelerine hâkim olabilmiştir. Böylesi bir niteleme, mehdînin kendisine tâbi olduğu veya temsilcisi bulunduğu Hz. Peygamber'den çok daha üstün nitelikler verildiğini ileri sürmek anlamına gelmektedir. Bu ise, makul değildir. İlgili rivâyetlerde geçen "insanların ondan ihsanda bulunmasını isteyecekleri, onun da herkese istediklerini bol bol vereceği" ifadesi de temel prensiplere aykırıdır. Zira gerek peygamberlerin gerekse onun misyonunu üstlendiği ifade edilen Mehdî'nin temel görevi insanlara bol bol ihsanda bulunması değil onları ahlak ve hidayete davet etmek olmalıdır. Nitekim gerek Hz. Peygamber'in gerekse Kur'an-ı Kerim'de zikredilen diğer peygamberlerin böyle bir gayretlerinin bulunmadığı bilinmektedir. Bol bol ihsanda bulunmak yerine belki peygamberlerin adaleti hâkim kılma mücadelelerinden söz edilebilir. İlgili rivâyetlerde geçen "dünyanın ömründen bir gün bile kalsa Allah'ın bu günü uzatıp mutlaka bir mehdî göndereceği" şeklindeki ifadenin de sünnetullahaya aykırı olduğu söylenebilir.

Bunların dışında ilgili rivâyetlerde mehdî olarak vadedilen kişilerin farklılığı ve çokluğu, mehdînin soyu ve ismi, şemâili, hükmedeceği süre hakkındaki çelişkili ve abartılı bilgiler de bulunmaktadır.¹⁶⁰ Netice itibarıyla Mehdî ilgili rivâyetlerin muhtevaları açısından incelenmesi durumunda bunların Hz. Peygamber'e ait olduklarını söylemenin zorluğu ortadadır.

bc. Mehdî Hadislerinin Yer Aldıkları Kaynaklar Açısından

Değerlendirilmesi

Mehdî ilgili rivâyetlerin sahih olup olmadığı, içinde yer aldıkları kaynaklar açısından da değerlendirilebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla mehdî hadislerinin sıhhatini kaynak esaslı değerlendiren ilk âlim İbn Haldûn olmuştur. İlgili rivâyetleri isnadları açısından da değerlendiren¹⁶¹ İbn Haldûn söz konusu

160 Durmuş, *Mehdî Hadislerinin Tedkiki*, s. 164-184.

161 Geniş bilgi için bk. Eren, "Gelecekte Olacaklar Hakkında Bilgi Veren Bazı Rivayetlere İbn Haldûn'un Yaklaşımı", s. 314-325. Ancak bazı çalışmalarda İbn Haldûn ve İzmirli İsmail Hakkı (bk. İzmirli, "Mehdî Meselesi", s. 389-391) gibi âlimlerin mehdî hadislerini güvenilir ve sahih bulmadıklarına dair araştırmalarına meslekten hadisçi olmadıkları için itibar edilemeyeceği ifade

hadislerin Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* isimli eserlerinde yer almasını da sahih olmadıklarının delili olarak zikretmiştir.

Tarihi süreçte hadis kitaplarının yazılışı incelendiğinde hicrî 2. asırdan itibaren hadis kitaplarının telif edilmeye başlandığı ve genel yaklaşımın **güvenilir-zayıf** ayırımı yapmaksızın her râviden **sahih**, **zayıf** ve **uydurma** (mevzû) her türlü rivâyeti kitaplarda toplamak olduğu ifade edilmişti. İlk defa İmâm Buhârî ve talebesi İmâm Müslim sadece sahih hadisleri toplamak amacıyla eser telif etmişlerdi. Her iki âlim de eserlerini *el-Câmiu's-sahîh* olarak isimlendirmişlerdi. Onlar **es-Sahîh** ile eserlerine aldıkları hadislerin sahih olduğuna, **el-Câmi** ile ise eserlerinin sahih olmak şartıyla İslâm'ı ilgilendiren her konuda hadis ihtiva ettiğine işaret etmişlerdi. Bu, İslâm'ı ilgilendiren bir konuda az da olsa sahih hadis varsa eserlerine alacakları anlamına gelmekteydi. Ancak önde gelen ve eserleri İslâm dünyasında en çok kabul gören İmâm Buhârî ve İmâm Müslim hakkında onlarca rivâyet bulunmasına rağmen eserlerine Mehdî ile ilgili rivâyetleri almamışlardı. Yukarıda da ifade edildiği gibi onlardan sonra sahih hadisleri bir araya getiren ve eserine *es-Sahîh* ismini veren İbn Huzeyme (ö. 311/924) de eserinde mehdî ile ilgili rivâyetlere yer vermemiştir. Daha sonra ise hadislerin sıhhatini tespit için *mütesâhil* olarak tanınan İbn Hibbân *el-Müsnedü's-sahîh*'te, Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014) de *el-Müstedrek*'te Mehdî rivâyetlerine yer vermişlerdir. Dolayısıyla bir rivâyetin onların eserlerinde bulunması sahih olması için yeterli bir ölçü olarak kabul edilemez. Özellikle sıhhatiyle ilgili tartışmaların bulunduğu mehdîye dair rivâyetlerin sadece söz konusu eserlerde bulunmasından hareketle sahih olduklarına hükmedilemez.

edilir. Nitekim Bestevî, İbn Haldûn'un meslekten hadisçi olmadığını ve görüşünün şöhreti sebebiyle yaygınlaştığını da ifade etmektedir (*el-Mehdî el-muntazar*, s. 32, 141-142). Öncelikle her iki âlimin de talebelere hadis okutmaları onların hadis ilmindeki seviyelerine işaret etmektedir. İbn Haldûn'un klasik tenkid metoduna sadık kaldığı ve hadis ilmiyle yakından ilgilendiği bilinmektedir (bk. Köktaş, *Güncel Hadis Yorum ve Tartışmaları*, s. 387). Ayrıca İzmirli İsmail Hakkı'nın muhtevası önemli ölçüde hadis usulü konularından oluşan ve neşredilen *Târîh-i Hadis* isminde bir kitabı da bulunmaktadır. Bu ve benzeri açıklamalarla Mehdî hadislerini meslekten hadisçilerin eleştirmedeği iması da oluşturulmaktadır. Halbuki yukarıda zikredilen diğer âlimlerin yanında özellikle hadis ilminin en zor konularından ve ancak ileri seviyede âlimlerin vakaf olabileceği hadis illetleri konusunda eser telif etmiş olan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, illetli hadisleri topladığı *el-İlelu'l-mütenâbiye* isimli eserinde mehdî hadislerinin zayıf veya uydurma olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Mehdî ile ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun zayıf veya uydurma olduğunda görüş birliği bulunduğu görülmektedir. Bestevî'nin mehdî hadislerinden 42 merfû rivâyetin zayıf veya mevzû¹⁶², sadece 8 rivâvetin sahih veya hasen olduğu tespiti de bu durumu desteklemektedir. Dolayısıyla mehdî ilgili rivâyetlerin mütevâtir olmaları bir yana sahih oldukları bile tartışmalıdır. Mevcut rivâyetlerden hareketle mehdînin geleceği ileri sürülemeyeceği gibi bunlardan hareketle herhangi bir inanç da oluşturulamaz.

Çalışmanın sonuçlarını maddeler halinde aşağıdaki şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Süyûtî'ye göre hadis kaynaklarında mehdî ile ilgili merfû, mevkuf ve maktû olmak üzere toplam 257 rivâyet yer almaktadır. Bestevî'ye göre ise açıkça veya dolaylı olarak mehdîden bahseden 338 rivâyet bulunmaktadır.

2. Mehdî hadislerinin mütevâtir olduğu iddiaları, onların kesin bilgi ifade ettikleri anlamında değil isnadlarının çokluğu anlamındadır.

3. Mehdî hadislerinin hemen tamamının isnadları az-çok eleştiriye uğramıştır. Dolayısıyla onların birçok isnadla nakledilmesi mütevâtir olmalarını gerektirmez,

4. Mehdî hadislerini inceleyen âlimlerin önemli bir kısmı ilgili rivâyetlerin büyük çoğunluğunu zayıf veya mevzû olarak nitelemişlerdir.

5. Bestevî'ye göre mehdî ile ilgili merfû, mevkuf ve maktû olmak üzere toplam 292 rivâyet zayıf veya uydurmadır.

6. Bestevî tarafından yapılan araştırmada sadece 8 merfû hadisin sahih veya hasen olabileceği ifade edilmiştir.

7. Mehdî hadisleriyle ilgili olarak Bestevî ve Adâb Mahmûd el-Hamş'ın yaptığı çalışmalar mukayese edildiğinde ikincisinin vardığı sonuçların daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır.

8. Mehdî hadislerini sahih veya hasen olarak niteleyenlerin genellikle araştırmalarında mütesâhil/titiz olmayan âlimler olduğu görülmektedir.

9. Araştırmalarında titiz davranan âlimlere göre ise mehdî hadisleri zayıf veya çok zayıftır.

10. Mehdî hadislerinin temel hadis kaynaklarında yer alması, onların kesin bir şekilde Hz. Peygamber'e ait olduğunu değil, ona nispet edildiğini ifade eder.

162 Bestevî, *Mevsûa fî ehâdîsî'l-mehdî ed-çâ'ife ve'l-mevdû'a*, s. 11-134

Kaynakça

- Abdürrezzak b. Hemmâm, *el-Muşannef* (nşr. Habiburrahman el-A'zamî), Beyrut 1971-1975.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire 1313.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, Beyrut ts.
- Âl-i Mahmûd, Abdullah b. Zeyd, *Lâ mehdîyye yuntazarû ba'de'r-resûl hayri'l-beşer*, Devha ts.
- Askerî, Necmeddin Câ'fer b. Muhammed, *el-Mehdî el-mev'ûd el-muntazar*, Beyrut 1977.
- Bestevî, Abdülalîm Abdülazîm, *el-Mehdî el-muntazar fî dav'i'l-ehâdîs ve'l-âsâri's-sahîha*, Mekke 1420/1999.
- _____, *Mevsû'a fî ehâdîsi'l-mehdî ed-â'ife ve'l-mevdû'a*, Beyrut 1999.
- Birinci, Ali, "İzmirli, İsmail Hakkı", *DİA*, XXIII, 530-533.
- Çınar, Mahmut, *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*, İstanbul 2013.
- Derviş, Muhammed b. Seyyid, *Esne'l-metâlib fî ehâdîsi muhtelifeti'l-merâtib*, 1355 Mısır.
- Durmuş, M. Ali, *Mehdî Hadislerinin Tenkidi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dümeynî, Misfir b. Ğurmullah, *et-Tedlîs fî'l-hadîs*, Riyad 1412/1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- _____, *Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî vasfî sünenibi* (nşr. Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, t.y.,
- Eren, Mehmet, "Gelecekte Olacaklar Hakkında Bilgi Veren Bazı Rivayetlere İbn Haldûn'un Yaklaşımı", *Uluslararası İbn Haldûn Sempozyumu*, Ankara 2015, s. 314-325.
- Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziya el-Umerî), Medine 1410.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mer'aşlî), Beyrut t.y.
- el-Hamş, Adâb Mahmûd, *el-Mehdî el-muntazar fî rivâyâti ehli's-sünneti ve's-şifâ-ti'l-imâmîyye*, Ammân 1422/2001.
- Hansu, Hüseyin, *Mütevatir Haber*, Van 2008.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1405/1985.
- _____, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1403/1983.
- İbn Abdülber, *et-Tembid limâ fî'l-Muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânid*, Tatvan 1408/1988.
- İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut 1371/1952.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir, *el-Muşannef* (nşr. Muhammed Avvâme), Beyrut 1427/2006.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1327.

İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Hacer el-Heytemî, *el-Kavlî'l-muhtasar fi alâmâtî'l-mehdî el-muntazar* (nşr. Mustafa Aşur), Kahire ts.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Mükaddimetü İbn Haldûn* (nşr. Ali Abdülvâhid Vâfi), Kahire 1401.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Şahîhi İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân* (nşr. Kemâl Yusuf el-Hût), Beyrut 1407/1987.

_____, *el-Mecrûhin* (nşr. Mahmud İbrahim Zâyed), Haleb 1396/1976.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekir ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *el-Menârü'l-münîf fi's-şahîh ve'd-da'if* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Haleb 1390/1970.

İbn Kuteybe, Muhammed b. Kuteybe ed-Dineverî, *Hadis Müdâfası* (çev. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul 1989.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

İbn Maîn, *Târîh* (nşr. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Mekke 1399/1979.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye* (nşr. Halil el-Meys), Beyrut 1403/1983.

_____, *el-Mevzû'ât*, Medine 1403/1983.

İlhan, Avni, "Kütüb-i sittedeki Hadislere Göre Mehdîlik", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, 1992, s.102-121.

İzmirli, İsmail Hakkı, "Mehdî Meselesi", *Sebilü'r-reşâd*, 13/285, s. 389-391.

İzmirli, "Mehdî Meselesi" (sadeleştiren: Ali Duman), *Hikmet Yurdu*, 3/6, 2010, s. 339-346.

Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* (nşr. Tâhâ Hüseyin-İbrâhim Medkûr v. dğr), Kahire ts., XX.

Kettânî, Muhammed b. Câ'fer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-âdîsi'l-mütevatir*, Beyrut 1403/1983.

Köktaş, Yavuz, *Güncel Hadis Yorum ve Tartışmaları*, İstanbul 2010.

Mar'aşlı, Nedim- Mar'aşlı, Üsâme, *Mevsû'âtü'l-âdîsi'n-nebevîyyi's-şerîf es-şahîhu ve'l-âsen*, Beyrut 1991.

Öz, Mustafa, *İmâmîyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnanıcı*, İstanbul 1995.

Polat, Selahaddin, "Garîb", *DİA*, XIII, 375.

Râmehürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, *el-Muḥaddîsü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî* (nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, "Mehdî", *DİA*, XXVIII, 369.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Ḥâvî li'l-fetâvî*, Beyrut ts.

_____, *el-'Arfü'l-verdî fi ahbâri'l-mehdî* (nşr. Ebû Ya'lâ el-Beydâvî), Beyrut 2006.

- Şâfi, Muhammed b. İdris, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut t.y.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- _____, *el-İlelî's-sağîr* (nşr. Selman el-Huseynî en-Nedvî), Dımaşk/Beyrut 1426/2005.
- Uludağ, Süleyman, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, 538, 540.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Mehdî", *DİA*, XXVIII, 371, 373-374.
- Yavuz Yusuf Şevki-Avcı Casim, "İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec", *DİA*, XX, 546-548.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstılablarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 2014.
- _____, *Hadis Usûliü*, İstanbul 2013.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrut 1406/1986.
- _____, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut t.y.